

Nevenka Bezić-Božanić

## UNIŠTAVANJE SPOMENIKA HRVATSKE KULTURE I UMJETNIČKIH DJELA ZA OKUPACIJE SPLITA (1941—1943)

Iako je već 3. listopada 1941. izdana Krivična odredba<sup>1)</sup> za područja anektiranih kraljevini Italiji da se ne smiju oštećivati ili uništavati spomenici ili druga djela umjetničke i povijesne vrijednosti, nitko od talijanskih okupacionih vlasti nije to poštivao. Prema toj odredbi počinioci su se trebali kažnjavati kaznama od jedne do deset godina robije, ali to nije smetalo okupatoru da nakon preuzimanja vlasti počinje postupno skidati hrvatske nazive ulica, natpise na trgovinama i poduzimati niz drugih mjera, kojima je pokušavao i nadao se da će izmijeniti nacionalnu strukturu stanovništva. U studenom 1941. došlo je na red i skidanje Meštrovićeva spomenika biskupu Grguru Ninskom, koji je 1929. bio podignut na Peristilu.<sup>2)</sup>

U splitskom Historijskom arhivu čuva se zapisnik Centralne gradske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača sastavljen 22. veljače 1945. u prisutnosti članova komisije Andre Martinisa i Andrije Alujevića, a izjavu je dao dr. Mihovil Abramić, kustos i ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, pod naslovom:<sup>3)</sup>

### NASTOJANJE TALIJANSKIH VLASTI DA ODNARODE SPLIT

Italijani su odstranili sve ulične i kućne table sa hrvatskim nazivima i imenima iz hrvatske prošlosti, te postavili nove table sa novim imenima, čiji pretežni dio nije imao nikakvih veza sa prošlošću Splita ili Dalmacije, već je bio izabran po fašističkim kriterijima i u iredentističkom duhu. Novi natpisi bili su uklesani na lijepo uokvirenim pločama, katkada i na starinsko patiniranim, e da bi posjetilac grada dobio odmah dojam da se nalazi u čisto italijanskom gradu.

Skinut je Meštrovićev spomenik na Peristilu, jer da tobože svojom veličinom kvari harmoniju klasičnog ambienta, a uistinu je to učinjeno da nebude na Peristilu kip od velike ličnosti, koja se u X vijeku borila za staroslavenski jezik u crkvi i za samostalnost Hrvatske (ninske) biskupije koju su htjeli imati u neovisnosti od splitske.

Tako su na isti način odstranjeni ili razbijeni svi spomen natpisi koji su svjedočili o hrvatskom karakteru grada. Marulićev kip Ivana Meštrovića bio je pošteđen jer su poštivali velikog humanistu koji je svoja djela napisao i na latinskom jeziku, ali su mu ime preinačili na talijanski način: MARCO MARULO, a otukli su sa toga



*Talijanski okupatori skidaju spomenik Grguru Ninskom sa Peristila 1941.*

spomenika hrvatski natpis kojim je bilo označeno da je ovu skulpturu poklonio gradu Splitu veliki kipar Ivan Meštrović.

Skinut je i razbijen natpis prvog hrvatskog načelnika Dujma Rendić-Miočevića i spomen natpis istoga 9 novembra koji je zabilježio da je 1882. općina Splita prešla u hrvatske narodne ruke (protivno ovome Splitskani nikada nijesu dirali natpis Bajamontia na njegovoj rodnoj kući, iako je napisana talijanskim jezikom).

Razbijeni su i drugi hrvatski natpisi (stihovi Luke Botića ispod njegova poprsja na Marjanu, stihovi Natka Nodila na staroj gimnaziji, stihovi Gaje Bulata na hrvatskoj čitaonici itd). Čak i crkveni natpisi, čisto religioznog značenja morali su biti brisani, tako primjerice glagoljski natpis na ulazu u staro groblje, natpis na crkvi sv. Duha, kod dominikanaca itd. Naprotiv sa svoje strane starali su se da što prije postave svoje italijanske spomenike i javili po novinama da je to učinila »l'italianissima città di Spalato«, tako spomenik Arnaldu Mussoliniu na Marjanu, spomen stup komandantu »Puglie« Tommasu Gulli-u na obali, spomen ploča o ulasku talijanske vojske u Split, spomenik »Alza — bandiere« na obali itd.

Sve hrvatske natpisne table i firme dućana i trgovina morale su biti izmjenjene tako da su bile ispisane dvojezičnim natpisima pri čemu je lukavo javljeno da tko želi postaviti natpise samo na jednom jeziku to mora da bude na talijanskom, a u slučaju da se natpis izvjesi dvojezično onda talijanski jezik mora imati prednost i po mjestu i po veličini slova.

Osmrtnice koje su ranije bile dozvoljene na dva jezika od godine 1943. nisu se mogle štampati nego samo talijanski. Prezimena nisu se mogla pisati hrvatskom ortografijom već na talijanski način bez slova č, č, š, đ, nj itd. dok su imena bila na smiješan način prevedena na talijanski kao primjerice: Mladen — Giovenale, Ljubo — Amato, Cvjetko — Florio, Zora — Aurora, Ljubica — Amalia ili Violetta itd.



Slično se postupalo i sa topografskim imenima i nazivima.

Postojala je posebna komisija, koja je morala potalijančiti sva geografska imena mjesta, sela, brda, rijeka itd. Tako je Sinj postao Signo, Tkon postao Ticonio, Muć postao Muchio, Knin postao Tenin itd. Osim ovih smješnih nadrimena izvukli su i neke nazive za neka mjesta, sela, gradove za koja nitko nije čuo osim kojeg arheologa ili historičara.

Dok se ovako s jedne strane iskrivljujući imena i nazive mjesta htjelo dokazati »sveto pravo Italijana na Dalmaciju« s druge strane velike italijanske novine »Corriere della Sera« i »Popolo di Roma« pisale su takve stvari o Dalmaciji da je bilo jasno, da nisu imali pojma o prilikama naše zemlje a još manje o kulturi i kulturnim spomenicima. Suviše nisu znali tačno niti jedno ime grada, sela, brda ili rijeke. Slično je bilo godine 1918. kad su Italijani okupirali i anektirali Istru i neke Kvarnerske otoke. Tada je rijetko koje ime ili mjesto bilo ispravno spomenuto ili napisano čak niti po njihovim pokrštenim talijanskim nazivima.

Povijest Dalmacije morala je biti prikazana u duhu koji je odgovarao talijanskim iredentističkim namjerama i aspiracijama. Nalog da u tom smislu sastavi jednu knjigu dobio je direktor arhiva u Zadru Giuseppe .....<sup>4)</sup> Prvo izdanje te historije Dalmacije bilo je za provu štampano samo nekoliko primjeraka koji su postali sada prava rijetkost. Povučena je čitava naklada jer izgleda da je čak i za italijanske šovene bila sastavljena previše tendenciozno. O dolasku Slavena koncem VII i početkom VIII stoljeća uopće se nije spomenula niti jedna riječ, a inače se Hrvati potpuno ignoriraju, a gdje je autor prisiljen da o njima govori onda ih spominje kao »nekulturne čopore«.

U svrhu opravdanja talijanskih iredentističkih aspiracija bili su objelodanjeni mnogi članci u novinama, revijama, posebnim brošurama i knjigama. Tako u reviji »Le vie d'Italia« godine 1941. br 6. i dalje »Adriatico orientale, Dalmazia nostra »Lubijana« Perasto federalissima«. Sve te knjige prikazuju prošlost i sadašnjost u čisto talijanskom duhu a o Hrvatima i Srbima govori se samo najgadnijim izrazima kao »plebaglia serba«, »orde croate« i sl. N.pr. Izdanja Ezio Maria Gray, La Dalmazia, Novara 1942.

Luigi Missoni, L'Italia ritorna in Dalmazia, Bologna 1942.

Francesco Brombi, Dalmazia, cantico, Fiume 1941.

Dalmazia Veneta e Romana »Dante Alighieri« Roma 1941.

Alberto Mori, La Dalmazia, Roma 1942.

Arnaldo degli Innocenti, Un architetto ha visitato Spalato. Fiume 1942.

Luci Missoni, Luci ed ombre sulle dinariche. Bologna 1942.

Ovdje navedene knjige i druge slične iako su naručene i subvencionirane od vlasti i od službenih ustanova imaju više ili manje privatni karakter. To se ne može pak kazati o oficijelnoj publikaciji Talijanske akademije (Reale Accademia d'Italia) s naslovom ITALIA E CROAZIA.

Svrha ove publikacije bila je da se između Italije i N.D.H. uspostave dobri prijateljski odnosi uz uzajamno poštovanje. Saraduju u njoj najbolji stručnjaci kao: Alfredo Schiaffini, Francesco Ribezzo, Roberto Cessi, Carlo Tagloavini, Giovanni Maver, Arturo Cronia, Enrico Damiani. Zbijeni sadržaj ove zvanične knjige italijanske akademije ili većine u njoj napisanih članaka bio je: Hrvati nemaju nikakve vlastite kulture, a ono malo što se može i mora priznati, nalazi se u južnim hrvatskim krajevima, u Dalmaciji, a to malo kulture duguju Hrvati direktno ili indirektno Italijanima. Ne samo knjige već se i spomenici iskorišćuju za čisto iredentističke svrhe. Spomenici moraju bit dokazom, da je Dalmacija čisto latinska i italijanska zemlja. Inače ozbiljni istraživači i historičari umjetnosti ne ustručavaju se izjaviti da Dalmatinci nisu slaveni nisu Croati ili Serbi već da isto toliko pripadaju talijanskoj rasi i naciji koliko i slavenskoj i radi toga ih se naziva dvonarodnima (»binazionali«).

Godine 1943. priređena je u Rmu izložba dalmatinskih spomenika (ponajviše arhitekture i skulpture). Priredila ju je »Reale Accademia di San Luca«, ali faktično ju je organiziralo, sakupljanjem materijala i sastavljanje kataloga itd. Državno namjesništvo u Zadru tj. po nalogu Vlade državno Povjerenstvo za spomenike Dalmacije (»Regio Commissariato per le antichità, i monumenti, e le Gallerie della Dalmazia«), komesar je bio arh. prof. Luigi Crema. U službenom katalogu ove izložbe »L'architettura della Dalmazia« kaže se na strani 5 da je svrha izložbe ova: »Abbiamo voluto affermare e dimostrare, ciò che dopo la littoria potrà essere il tema di più vasta

impresa: la continuità del puro carattere italico gelosamente conservato sulla sponda orientale del Mar nostro dei non dimentichi e mai dimenticati figli di Roma, quei carattere che, forgiato in piena latinità, i popoli dalmati sepošto tutelare anche nei secoli oscuri, nell'idioma negli ordinamenti civili e nell'arte». Iz ovih se riječi vidilo za čim je izložba težila i koju je svrhu imala, premda se na nekim mjestima u katalogu izričito ističe da Dalmacija ima: »Un'arte locale autoctona«, a i sam Ezio Maria Gray u svojoj knjizi: »La Dalmazia« tvrdi da je Dalmacija na polju umjetnosti Italiji više dala, nego što je od nje primila.

Političkim tj. iredentističkim svrhama morale su poslužiti i iskopine u Solinu. Godine 1941. nije se još namjeravalo iskopavati išta u Solinu. Zvanični krugovi opravdavali su to time, da Solin leži u Hrvatskoj, onkraj demarkacione linije tj. željezničke pruge, a ne u anektiranom području. Godine 1942. kada su italijanske aspiracije protegnute i na unutrašnjost srednje Dalmacije, kada se je javno govorilo da će Italija anektirati i Sinj i neretvansko polje sve do Mostara i dalje, odlučilo se je da treba provesti iskopavanja u Solinu jer da treba dokumentirati »La romanità« ove zemlje. Početak iskopina bio je najavljen od komesarijata za starine i spomenike razvučenim člancima u splitskim i rimskim novinama. Pisalo se da sada Italija po prvi put počima sa službenim iskopavanjima u Solinu i u Dalmaciji, i to baš Italija, a ne italijani koji su se već mnogo ranije istakli na tom polju kao Lanza, Carrara, Glavinčić (!!!), Alačević (!!!) i Bulić (!!!). Tako je komesar starina bez ikakvih skupula prikazao ovu trojicu naših naučenjaka i rodoljuba kao čistokrvne Italijane.

Slično kao u Splitu postupali su Talijani, što se spomenika tiče u Trogiru, gdje su odstranili iz atriuma i unutrašnjosti katedrale hrvatske natpise, skidali sa lože Meštrovićev spomenik hrvatskom knezu Berislaviću i uništili u njegovoj rodnoj kući grb i spomen natpisa.

Sve ovo dokazuje tendenciju okupatora da mistificiraju prošlost slavenske Dalmacije kako bi tim italijanizacijama i otimanje ovih zemalja lakše uspjela.

S. F. — S. N.

Članovi komisije:

Martinis s.r.

Preslužar:

Dr. Mihovil Abramović s.r.

zapisničar:

Soljan s.r.

Dr Mihovil Abramović (Pula, 11. V 1884 — Split, 9. V 1962) došao je godine 1920. na poziv don Frane Bulića za kustosa u splitski Arheološki muzej, gdje je odmah bio postavljen za njegova zamjenika. Poslije Bulićeva umirovljenja postaje ravnatelj te ugledne ustanove i na toj je dužnosti sve do 1950. Punih trideset godina Abramović je vodio brigu o Muzeju, spasio mnoge spomenike i arhivsku građu, koja se i nije uvijek odnosila na same arheološke predmete. Budući da Split između dva rata nije imao ni arhiva ni gradskog muzeja, a služba zaštite spomenika bila je pri Arheološkom muzeju, on je nastavio započeti rad don Frane Bulića na prikupljanju arhivske građe i raznih umjetničkih predmeta jer je to bio jedini način da se oni spase za buduća pokoljenja. Tijekom II svjetskog rata brinuo se koliko je mogao o spomenicima, a posebno na njihovoj zaštiti od bombardiranja.<sup>5)</sup> Uz brojne znanstvene radove koje je objavio u najuglednijim arheološkim publikacijama u Evropi, ukazao je posebno i na raznesene umjetnine s našeg tla, što se danas nalaze u muzejima i privatnim zbirkama po Evropi, i zalagao se da se one na bilo koji način pokušaju vratiti u zemlju.<sup>6)</sup>

Prema spomenutoj izjavi koja slikovito i zanimljivo prikazuje tešku situaciju u okupiranom Splitu od 1941. do 1943. i pokušaj uništavanja



spomenika hrvatske prošlosti i kulture, vidimo da je budno pratio sve pokušaje okupatora i nastojao spasiti i sačuvati muzejske zbirke, biblioteku i arhivsku građu, a zalagao se u zaštiti svih spomenika na području grada Splita i na širem području, u čemu je i uspio. Neka nas ovaj prilog podsjeti na dvadesetu godišnjicu njegove smrti.<sup>7)</sup>

## BILJEŠKE

- 1) Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945, Zbornik dokumenata I, Split 1981, 633—635.
- 2) Naš izvještaj 5. VIII, 5. XI, 6. XII 1941.
- 3) Zbirka dokumenata za utvrđivanje ratnih zločina, Historijski arhiv Split.
- 4) Radi se o Giuseppeu Pragi, koji je bio rektor zadarskog arhiva od 1936. do 1943. godine. Spomenuto djelo je »Storia della Dalmazia«, a treće izdanje izišlo je 1954. godine u Padovi. Za podatke zahvaljujem prof. Anti Usmianiju sadašnjem direktoru zadarskog arhiva.
- 5) C. Fisković, Zločini i barbarstvo okupatora nad kulturnim spomenicima Dalmacije, Naprijed (Bijeli Potoci), II/1944, br. 40 od 6. I, str. 1—2, (ciklostil). — Isti, Dalmatinski spomenici i okupator, Split 1946. — Isti, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945—1949. godine, Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd I/1950, sv. 1, str. 161—187.  
N. Bezić-Božanić, Talijanska politika devastacije hrvatskih spomenika kulture i umjetničkih djela u Trogiru, Zbornik »Trogirski kraj u NOB-i«, Split (u tisku).
- 6) M. Abramić, Naše umjetnine i historijske dragocjenosti u inostranstvu. Slobodna Dalmacija, 29. XI 1953. — Isti, Raznesene antičke umjetnine. Mogućnosti br. 4, Split 1954, str. 242—250.
- 7) Nekrolozi. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske br. 4, Zagreb 1962, str. 112 (Josip Klemenc). — Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku sv. LX, Split 1963, str. 149.

